

Philip was niet dood

Hoe moeilijk het is om als interviewer neutraal te blijven wanneer je met overlevenden en daders van genocide spreekt, ondervond Bart Nauta vijf jaar geleden in Rwanda. 'Waarom moest ik zo nodig hun pijn oprakelen? Wie dacht ik dat ik was?'

door Bart Nauta

Ooit zat ik naast een moordenaar, een genocidedader wel te verstaan. Hij zat links van me in een donkere kamer. Het opnameapparaat dat ik voor een interview met hem aandeed, nam de eerste secondes een intens drukkende stilte op. Een stilte die ik nu nog steeds niet durf terug te luisteren. Alleen een koe loeide indringend vanuit een aangrenzende stal. Terwijl de wanden op me leken af te komen zoals dat gebeurt in een koortsdelier, zocht ik hopeloos naar een openingsvraag. Dat had met één ding te maken: drie meter verderop zaten zijn slachtoffers. Zwijzaam wachtten ze op mijn vragen. Hoe was ik hierin verzeild geraakt, vroeg ik mezelf af. Waarom wilde ik dit gesprek zo graag?

Precies vijf jaar geleden zat ik daar in dat Rwandese huis, met de koeienstal en de lege kamers. Ik liep in 2016 een aantal maanden stage op de Nederlandse ambassade in Rwanda, als onderdeel van mijn master *Holocaust and Genocide Studies* aan de Universiteit van Amsterdam. In de schaduw van de Rwandese genocide,

committeerde Nederland en haar ambassade zich aan de wederopbouw van het land dat in 1994 verscheurd was door de massamoord op 800.000 Tutsi's en gematigde Hutu's door Hutu-extremisten. Nog altijd zijn er grote spanningen tussen de bevolkingsgroepen, bleek uit internationale onderzoeken die ik als stagiair minutieus bestudeerde.

Na een dag werk op de door airco gekoelde ambassade, bracht ik 's avonds de tijd soms door met een Rwandese vriend om gegrild geitenvlees (*nyama choma*) en bier (*mützig*) te drinken. Die avond had hij een paar van zijn vrienden meegenomen. Op het balkon van de kroeg praatten we onbezorgd over voetbal of muziek, zoals jongeren dat overal in de wereld doen.

Terwijl we een nieuw rondje bestelden, zei de een uit het niets, althans zo herinner ik het me, want het overviel me: 'Bart, het is wachten op een nieuwe genocide.' Wacht even, wat? Natuurlijk kende ik de cijfers, maar zo

Dorp in Rwanda

wantrouwen en boosheid minder centraal te staan en vormen geen barrière meer om mee te doen aan het sociale leven.

Duizenden Rwandezers hebben deze sociotherapie gevolgd, onder wie Jean, de genocidepleger links van me. Na een gevangenisstraf van 19 jaar kwam Jean in 2012 vrij. Hij schaamde zich voor zijn verleden en leefde geïsoleerd. Het lukte hem niet te re-integreren in de samenleving. Hij meldde zich daarom aan en wekenlang miste hij geen enkele sociotherapie. Op aanraden en met steun van zijn groepsgenoten en de sociotherapeuten, had hij een ding voor ogen: zijn slachtoffers om vergeving vragen. In dit geval waren de slachtoffers zijn eigen familie.

Voor hen zijn de door mij bestudeerde cijfers werkelijkheid en niet zomaar een getal uit een spreadsheet

Via mijn werk op de ambassade raakte ik bevriend met enkele medewerkers van het CBS. Een van hen, Sarabwe, wees me op het verhaal van Jean. Ik wilde hier graag over schrijven, pitchen aan een krant (wat overigens niet lukte) omdat het verhaal zo bijzonder is dat het verteld moet worden. Dus besloten Sarabwe en ik om Jean te gaan bezoeken. Op een warme dag in juni pakten we de bus en reisden van de hoofdstad Kigali naar een regiokantoor een uur verder. Vanuit daar trokken we per motor, ik achterop, door de groene bergen en over geasfalteerde wegen, waarop steeds minder auto's te zien waren. Tegen de tijd dat we op kronkelende zandpaden reden, zagen we alleen nog geiten grazen en spelende kinderen. Hier en daar lagen betonnen en door onkruid overwoekerde funderingen spookachtig in de heuvels. Het waren de huizen van slachtoffers geweest, gesloopt en geplunderd tijdens de genocide.

Het laatste stukje was niet te bereiken met de motor dus we gingen verder te voet. We kwamen aan bij een huis met de zo typische metalen daken van het soort dat ogen verblindt door de weerkaatsende zon. Sarabwe stelde me voor. Jean, een schuchtere kleine man van een jaar of vijftig in een te groot colbertje, zoals veel Rwandezers die dragen als ze naar de kerk gaan, gaf me een zachte handdruk. Zijn vrouw, die al die tijd nooit van zijn zijde week, was met hem mee en zei weinig tot

ernstig had ik het niet ingeschat. Voor hen zijn de door mij bestudeerde cijfers werkelijkheid en niet zomaar een getal uit een spreadsheet. Overvallen als ik was, heb ik niet doorgevraagd. Dat is soms het beste om te doen. Alllicht hadden ze zelf de genocide overleefd en waren ze nog altijd op hun hoede.

Om sociale cohesie tussen bevolkingsgroepen te vergroten, ondersteunde de Nederlandse ambassade het *Community-Based Sociotherapy Program* (CBS), dat sociotherapie biedt aan overlevenden en daders van genocide, en anderen die indirect de consequenties van dat verleden hebben ervaren. Onder leiding van twee Rwandese sociotherapeuten komt een twaalfkoppige groep vijftien weken lang wekelijks bijeen, in een kerk of schoolgebouw, in de openlucht of bij iemand thuis. Door samen te lachen, te dansen en te zingen gaan mensen zich veilig voelen en zien ze ruimte om openlijk te praten, ook over het verleden. Door de erkenning en empathie van de groep komen de trauma's, de angsten, het

Foto Shutterstock

niets. Voor het huis wachtten ook Veronique, iets jonger en iets langer dan Jean maar net zo gespannen, met een gekleurde doek om haar hoofd gewikkeld, en haar zoon Philip, een jongen van in de twintig. Hij was klein en had, zoals veel kinderen in Rwanda, geen haar op zijn hoofd, waardoor hij er een stuk jonger uit zag.

We gingen naar binnen, de donkere kamer in en namen plaats op houten bankjes. Sarabwe zou voor me vertalen. Ik hoefde alleen het opnameapparaatje op mijn iPad aan te zetten. Maar een interview met hen allen tegelijk in dezelfde ruimte had ik niet verwacht. Ik dacht aan meerdere gesprekken, één voor één, om enigszins vat te hebben op de emoties van de betrokkenen, met hulp van de expertise van Sarabwe natuurlijk. Maar deze situatie, waarin iedereen zijn eigen verdriet, boosheid en schaamte meenam, was potentieel explosief, dacht ik, terwijl bij mij de spanning toenam.

Nu realiseerde me ik hoe moeilijk het kan zijn om als toehoorder neutraal te blijven

Ik schaamde me ook, want waarom moest ik zo nodig hun pijn oprakelen? Wie dacht ik dat ik was, een broekie met een iPad, om met hen over zulk zwaar verleden te praten? Wat nog prangender was: hoe begin je dit interview? Aan wie vraag je wat? De koe loeide nog maar eens, terwijl ik stamelde ('uhm, oké, uhm, oké') en zocht naar de juiste woorden.

Mijn eerste vraag was voor Jean, of hij mij kon meenemen naar 1994. Hij vertelde dat hij destijds dertig jaar was en lid van de *Interahamwe*, een levensgevaarlijke militie. Jean was berucht in zijn regio voor zijn aandeel in de genocide. Veronique is zijn nicht, moeder van haar zoon Philip, destijds een peuter. De vader van Philip was Tutsi, wat in de patriarchale samenleving inhoudt dat Philip ook tot die etniciteit behoort en dus in 1994 in levensgevaar was.

Zevenentwintig jaar geleden kwam Jean hier op deze bergkam bij dit huis aan, om zijn eigen neefje van twee te vermoorden. Hij gooide het kindje tegen de buitenmuur, precies op de plek waar ik zat, aan de andere zijde van de wand. Met een knuppel – de genocide werd veelal gepleegd met landbouw- en jachtgereedschap, zoals kapmessen en speren – sloeg hij vervolgens in op het hoofd van Philip. Voordat Jean wegging, beval hij Veronique haar zoon te begraven. Veronique vertelde me

dit met rode, door tranen belopen ogen, in vlagen van woede en verdriet. Haar zoon Philip zat kalm naast haar. Jean keek naar de grond.

Maar Philip was niet dood. Hij was bewusteloos, zwaar gewond en bloedde hevig. Dankzij de zorg van zijn moeder kon hij herstellen. Regelmatig ontmoet hij mensen die ervan uitgingen dat hij dood was, vertelde hij. Philip neemt medicatie voor de gevolgen die de aanval had op zijn hersenen. In 2016 was Philip 24 jaar – even oud als ik. Ergens had ik het idee dat Philip niet alles meekreeg, zo kalm als hij daar zat, wat misschien te maken had met de gevolgen van zijn verwondingen.

Zowel Philip als Jean participeerde in sociotherapie en via de therapeuten werd er contact tussen hen gelegd. Philip wilde Jean in eerste instantie niet vergeven, totdat zijn moeder hem kon overtuigen. Tijdens een emotionele ceremonie in 2016, biechtte Jean zijn daden op, toonde berouw en bood hen een symbolische gift aan. Philip en Veronique vergaven hem, tot grote dankbaarheid van Jean, die naar eigen zeggen zijn menselijkheid had verloren tijdens de genocide. Deze vergeving zou hem weer menselijk maken.

COMMUNITY-BASED SOCIO THERAPY

Bron: CBS Rwanda

Sociotherapiegroep, Nyamagabe District, Rwanda

Community-based sociotherapy (CBS) is een psychosociale groepsbenadering gericht op het herstellen en versterken van sociale cohesie en gevoelens van veiligheid, vertrouwen en waardigheid in samenlevingen die geraakt zijn door gewelddadige conflicten. De methode is in 2005 in Rwanda ontwikkeld door een Nederlandse sociotherapeut in samenwerking met diverse Rwandese organisaties. In 2016 is van daaruit de organisatie *Community Based Sociotherapy Rwanda* (www.cbsrwanda.org) opgericht en in 2019 het *International Institute for Community Based Sociotherapy* (www.iicbs.org), een netwerk van organisaties die in verschillende landen CBS implementeren.

Foto: Flickr

Community-Based Sociotherapy in Rwanda.

Na een gesprek van uur liepen we naar buiten voor een groepsfoto. De zon scheen, de spanning was gezakt. Jean omhelsde Veronique kort maar welgemeend en ieder ging vervolgens zijns weegs. Toen we wegliepen vroeg ik Jean, zoals Louis Theroux dat pseudo-naïef ook doet, of hij me kon aanwijzen waar hij in 1994 gedaan had wat hij had gedaan. Waar hij Philip wilde ombrengen. Jean maakte zich er zeer ongemakkelijk nee-schuddend van af. Zijn ongemak trof me en ik had meteen spijt van deze idiote actie. Waarom vroeg ik hem dat in hemelsnaam? Was het een bescheiden wraak, en deed ik het dus voor Philip? Nam ik het voor hem op en had ik onbewust partij gekozen?

In een samenleving waar overlevenden naast daders wonen, is vergeving eerder noodzaak dan luxe

Ik had het meeste met Philip te doen. We hebben precies dezelfde leeftijd maar het verschil tussen onze levens kon niet groter zijn. Het schelle contrast tussen mij, een stagiair die meer dan zesduizend kilometer naar Oost-Afrika vloog, en Philip die zijn leven lang nooit ergens anders heeft gewoond dan op de plaats waar hij de dood had moeten vinden.

Vraag naar de geschiedenis, zonder je erin te mengen, hanteer empathische distantie: ik kende de regels. Nu realiseerde me ik hoe moeilijk het kan zijn om als toehoorder neutraal te blijven. Ik voelde aversie voor Jean, maar ook waardering voor zijn komst; medelijden met Veronique en Philip; en schaamte voor mezelf, het gevoel dat ik hun iets aandeed, mezelf een blik in hun leven had gegund. Wat overheerste bij mij was koortsachtige verwarring.

Doodvermoeid thuis op de bank in Kigali, vroeg ik me af in hoeverre je iemand echt kan vergeven. Voordeel van de twijfel, zou je haast willen zeggen. Maar ik ben de laatste die hier iets van kan vinden. Ik deel mijn stad niet met degenen die mij of mij familie iets hebben aangedaan, in tegenstelling tot Veronique, Philip en Jean. Zij komen elkaar regelmatig tegen op straat en in de kerk. In een samenleving waar overlevenden naast daders wonen, is vergeving eerder noodzaak dan luxe. Philip bouwde ten tijde van het interview zijn eigen huis op honderd meter van het voorval. Jean beloofde Philip mee te helpen met de bouw en als het eenmaal af is dan zou Jean bij Philip op bezoek komen. Ik weet niet of dat ooit gebeurd is. Vijf jaar later, hoop ik van wel.

Bart Nauta - Beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en eindredacteur van Impact Magazine